

PROFILAKTYKA SPOŁECZNA

Aspekty teoretyczno-metodyczne

NR 2973

PROFILAKTYKA SPOŁECZNA

Aspekty teoretyczno-metodyczne

*Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz
Katarzyna Kowalczevska-Grabowska*

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2013

Redaktor serii: Pedagogika
Anna Nowak

Recenzent
Małgorzata Orłowska

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Na okładce zamieszczono zdjęcie autorstwa Marzeny Darul

Redakcja: *Olga Nowak*

Projekt okładki i redakcja techniczna: *Małgorzata Pleśniar*

Korekta: *Mirosława Żłobińska*

Skład i łamanie: *Małgorzata Wasil*

Copyright © 2013 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2117-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 11,25. Ark. wyd. 13,5. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 14 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Spis treści

Wstęp	7

PODSTAWY TEORETYCZNE ANALIZOWANYCH ZAGADNIĘĆ

Charakterystyka wybranych zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży	13
Uzależnienia	13
Agresja w relacjach społecznych	42
Zachowania seksualne	58
Profesjonalna profilaktyka zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży – cele, zadania, założenia	72
Wprowadzenie w problematykę profilaktyki społecznej	72
Typy i poziomy profilaktyki	75
Nauczyciel profilaktyk i jego warsztat metodyczny	80
Rodzaje programów profilaktycznych. Zasady konstruowania programu	86
Rodzaje programów profilaktycznych a ich skuteczność	86
Etapy konstruowania programu profilaktycznego	92
Profilaktyczne strategie zapobiegania wybranym zachowaniom problemowym	97

PROPOZYCJE PRAKTYCZNO-METODYCZNE: BLOKI TEMATYCZNE

Blok integracyjny	105
Blok „Jaki jestem?”	117
Blok dotyczący zdrowotnych i psychospołecznych konsekwencji zachowań ryzykownych	127

Blok dotyczący umiejętności psychologicznych	139
Blok dotyczący umiejętności społecznych	149
Zakończenie	167
Bibliografia	169
Summary	179
Zusammenfassung	180

Wstęp

W ostatnim czasie coraz częściej zwraca się uwagę na fakt, że zachodzące przemiany społeczno-cywilizacyjne determinują m.in. chaos w wielu sferach wyznawanych dotąd wartości lub przyjętych wzorców postępowania oraz przyczyniają się, jeśli nie do upadku, to z pewnością do poważnego kryzysu tradycyjnych autorytetów, odgrywających tak ważną rolę w procesach socjalizacyjno-wychowawczych¹.

Anthony Giddens² podkreśla, że współczesny świat, który systematycznie oddziałuje na człowieka, daleko wykracza poza bezpośrednie środowisko jednostkowych zachowań i spraw osobistych, co jest efektem stale nasilających się procesów globalizacyjnych. Globalizacja z kolei, postępująca wraz z rozwojem środków masowej komunikacji, oznacza, że jednostka zostaje pozbawiona możliwości nieuczestniczenia w przemianach, jakie niesie późna nowoczesność. Świat, do którego wkraczamy, jest światem bardzo ekspansywnego, dynamicznego, ale i uwikłanego w wewnętrzne sprzeczności demokratycznego kapitalizmu.

Ten świat, chociaż niedoskonały, uznawany jest jednak za najlepszy z możliwych, niemający alternatywy. Prezentowanie go – w przekazach edukacyjnych, medialnych, politycznych i marketingowych – jako nieustannie rozwijającego się i gwarantującego lepszą przyszłość prowokuje młode pokolenie do formułowania coraz ambitniejszych planów życiowych. W międzyczasie jednak ten demokratyczny i barwny kapitalizm, do którego socjalizowani są młodzi ludzie, przeżywa głęboki kryzys i wystawia młodzieńcze aspiracje na wielką próbę³, powodując stale narastające dysproporcje pomiędzy rozbudzonymi potrzebami konsumpcyjnymi a możliwościami ich zaspokajania. Dysproporcje te stanowią często mechanizm popychający ludzi – zwłaszcza młodych, najskuteczniej socjalizowa-

¹ Z. BAUMAN: *Globalizacja*. Warszawa, PIW: 2000.

² A. GIDDENS: *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2002, s. 15–49.

³ K. SZAFRANIEC: *Młodzi 2011*. Warszawa, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów 2011, s. 12.

nych do konsumpcyjnego stylu życia – do poszukiwania sposobów zaspokajania rozbudzonych potrzeb w dostępny, aczkolwiek niekoniecznie akceptowany społecznie sposób. Sprawia to, że liczba młodych osób angażujących się w różnego typu patologiczne działania systematycznie wzrasta.

Miejscem, które powinno neutralizować negatywne wpływy makrostrukturalne, jest szkoła. Powinność ta stała się tym większa, że od 1999 roku szkoły są zobligowane do tworzenia własnych programów profilaktycznych dostosowanych do potrzeb uczniów. Nierzadko jednak tworzenie programu ogranicza się do opracowania kolejnego dokumentu, niewdrażanego później do praktycznej realizacji. Tym samym dzieci i młodzież szkolna tracą możliwość zdobywania wiedzy i umiejętności życiowych, potrzebnych do przeciwstawienia się zagrożeniom społecznym i zdrowotnym. Z myślą o zapobieganiu tego rodzaju sytuacjom powstała niniejsza publikacja.

Książka składa się z dwóch komplementarnych części. Pierwsza część – zatytułowana *Podstawy teoretyczne analizowanych zagadnień* – obejmuje trzy główne rozdziały. W pierwszym – zawierającym *Charakterystykę wybranych zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży* – dokonano prezentacji uzależnień, agresji w relacjach społecznych i ryzykownych zachowań seksualnych, występujących w populacji dzieci i młodzieży. Szczególny nacisk położono na zachowania charakterystyczne w okresie dzieciństwa i adolescencji. Opisano czynniki ryzyka, czynniki chroniące, etiologię zaburzeń, kryteria diagnostyczne, przejawy i objawy ryzykownych zachowań. W rozdziale drugim: *Profesjonalna profilaktyka zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży – cele, zadania, założenia* podjęte zostały zagadnienia związane z różnymi sposobami definiowania pojęcia profilaktyki społecznej, opisano typy i poziomy oddziaływań profilaktycznych oraz scharakteryzowano sylwetkę i warsztat metodyczny nauczyciela prowadzącego zajęcia profilaktyczno-wychowawcze. Kolejny rozdział – *Rodzaje programów profilaktycznych. Zasady konstruowania programu* – odnosi się do skuteczności dotychczasowych działań profilaktycznych. Scharakteryzowano w nim poszczególne etapy planowania oddziaływań z zakresu profilaktyki. Zawiera on również strategie działań profilaktycznych w obszarach związanych z używaniem substancji psychoaktywnych, prezentowaniem zachowań agresywnych i przemocowych oraz ryzykownymi zachowaniami seksualnymi. Obejmuje również wykaz wybranych programów profilaktycznych możliwych do zastosowania w pracy szkoły.

Druga część książki zawiera propozycje ćwiczeń warsztatowych ujętych w pięciu blokach tematycznych: *Blok integracyjny*, *Blok „Jaki jestem?”*, *Blok dotyczący zdrowotnych i psychospołecznych konsekwencji zachowań ryzykownych*, *Blok dotyczący umiejętności psychologicznych* i *Blok dotyczący umiejętności społecznych*. Opis poszczególnych ćwiczeń obejmuje ich cele, pomoce i przebieg. Część praktyczna w zamysle ma na celu uzupełnienie przedstawionych w pracy

wiadomości teoretycznych. Zarazem ma stanowić pomoc w praktycznym wdrażaniu oddziaływań profilaktycznych.

Chciałybyśmy, aby prezentowana publikacja okazała się przydatna dla wszystkich osób, które profesjonalnie lub nieprofesjonalnie zajmują się planowaniem i realizacją działań z zakresu profilaktyki społecznej. Jednocześnie składamy serdeczne podziękowania Pani Profesor Małgorzacie Orłowskiej oraz Pani Profesor Ewie Syrek za cenne sugestie dotyczące merytorycznej treści niniejszej publikacji.

*Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz
Katarzyna Kowalczevska-Grabowska*

Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz, Katarzyna Kowalczevska-Grabowska

Social prevention – theoretical and methodological aspects

Summary

The book consists of two complementary parts. The first one covers three main chapters. Chapter one *Selected child and youth problem behaviours* characterizes addictions, aggression in social relations, as well as risky sexual behaviours to be observed among the population of children and teenagers. A special emphasis was put on behaviours typical of the period of childhood and adolescence. The risk and prevention factors, as well as the etiology of disorders, diagnostic criteria, manifestations and symptoms of risky behaviours were described. Chapter two *A professional prevention of child and youth risky behaviours* deals with the issues connected with different ways of defining the notion of social prevention, described types and levels of preventive influences, and elaborates on a profile and methodological skills of a teacher conducting prevention and education classes. The next chapter *Types of prevention programmes. Principles of programme design* refers to the efficiency of already-made preventive actions, and characterizes particular stages of planning influences within the scope of prevention. It also includes a description of the strategies of preventive actions in the areas connected with using psychoactive substances, presenting aggressive and violent behaviours, as well as risky sexual behaviours. Besides, it encompasses a list of selected prevention programmes available for implementation in the school work.

A practical part of the book contains suggestions of workshop classes included in five thematic series: an integrative, a „what I am” one, a series concerning healthy and psychosocial consequences of risky behaviours, a series treating about psychological skills, and a series referring to social skills. A description of particular exercises covers aims, aids and course of action. The practical part was conceived to supplement a theoretical section presented in the work, and constitute support in a practical implementation of preventive influences.

Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz, Katarzyna Kowalczevska-Grabowska

Soziale Prophylaxe. Theoretisch-methodische Aspekte

Zusammenfassung

Das Buch besteht aus zwei komplementären Teilen. Der erste Teil umfasst drei Hauptkapitel. In dem ersten von ihnen *Ausgewählte Problemverhaltensweisen von Kindern und Jugendlichen* werden die in der Population der Kinder und Jugendlichen auftretenden Abhängigkeiten, Aggression in gesellschaftlichen Kontakten und gewagte sexuelle Praktiken charakterisiert. Ein besonderer Nachdruck wird auf das für die Kindheit und Jugendzeit typische Benehmen gelegt. Besprochen werden: Risikofaktoren, Schutzfaktoren, Ätiologie der Störungen, diagnostische Kriterien, Anzeichen und Symptome von gewagten Taten. Das zweite *Kapitel Professionelle Prophylaxe von gewagten Taten der Kinder und Jugendlichen – Ziele, Aufgaben, Grundsätze* betrifft die mit der Definition der sozialen Prophylaxe verbundenen Fragen, verschiedene prophylaktische Methoden und die methodische Werkstatt des sich mit der Veranstaltung des prophylaktischen Unterrichts befassenden Lehrers. Das nächste Kapitel *Verschiedene Arten der prophylaktischen Programme. Die Grundsätze der Programmerrichtung* handelt über die Wirksamkeit der bisherigen und die einzelnen Stadien der kommenden prophylaktischen Maßnahmen. Hier wird auch die Strategie der prophylaktischen Maßnahmen im Bereich des Substanzmittelverbrauchs und des aggressiven und gewagten sexuellen Verhaltens besprochen. In dem Kapitel findet man außerdem die Liste der ausgewählten prophylaktischen Programme, die in der Schulpraxis angewandt werden können.

Der praktische Teil des Buches beinhaltet die Beispiele für verschiedenerlei Übungen, die hier in fünf folgende thematische Blöcke gefasst wurden: Integration, „wie bin ich?“, gesundheitliche und psychosoziale Folgen der gewagten Taten, psychologische Fähigkeiten und soziale Fähigkeiten. Bei den einzelnen Übungen werden Ziele, Hilfsmittel und Ablauf berücksichtigt. Dieser Teil sollte die im vorliegenden Buch dargestellten Probleme ergänzen und bei praktischer Anwendung der prophylaktischen Maßnahmen helfen.